

OLIV TA'LIM MUASSASASI TALABALARIGA TARBIIYA BERISHDA PEDAGOG NUTQI

Abdurazaqov Fazliddin Abdunabiyevich, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti doktoranti. @manzil: termiz_region@mail.ru
Telefon: +99891-711-84-84 **Telegram:** +99897-807-11-12,

Annotatsiya: Talabalarga tarbiya berish hozirgi kunda ham dolzarb masalalardan biridir. Bunda pedagog nutqining tuzilishini ko'rib chiqish va buning uchun nutq mazmunini ishlab chiqishda rioya qilinishi kerak bo'lgan asosiy qoidalarni bilish muhim rol o'ynaydi. Mazkur maqolada ushbu fikrlar haqida so'z borib, talabalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida pedagogning nutqiy qobiliyatini rivojlantirish maqolaning asosiy maqsadidir.

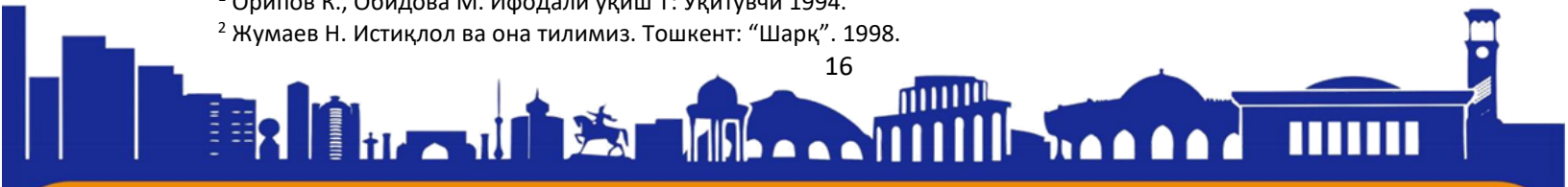
Kalit so'zlar: nutq, notiqlik, ritorika, voizlik, jamiyat, estetik go'zallik, chiroyli so'zlash, madaniyat, qobiliyat, gramatika.

Kirish. Ma'lumki, notiqning vazifasi hech qachon ma'lum miqdordagi ma'lumotni taqdim etish bilan cheklanmaydi. Notiq qoida tariqasida o'z nuqtai nazarini himoya qilishga, uni haq ekanligiga ishontirishga va hokazolarga majbur bo'ladi. Bu notiqning asosiy ish vazifalari sirasiga kiradi¹. Bunda jahondagi ilg'or davlatlarning tajribalarini umumlashtirish asosida yoshlarda yangicha ijtimoiy madaniyatni shakllantirish, taraqqiyot tamoyillariga asoslangan yo'llarini to'g'ri belgilab olishga ko'maklashish, o'tmish xatolarini takrorlamaslik, ulardan zarur saboqlar chiqarish mumkin bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, pedagoglarda notiqlik qobiliyatining mavjud bo'lishi muhim sanaladi. Ularni yanada takomillashtirish, kengaytirish va samaradorligini oshirish ham shu kunning dolzarb masalalaridan biri.

Asosiy qism. Darsliklardan ma'lumki, ritorika atamasi yunon tilidan kelib chiqqan bo'lib, uning sinonimlari qadimgi notiqlik atamasi (lotincha oratoriya) va notiqlik so'zlaridir. Bu tushunchalarning barchasi nimani anglatadi? Notiqlik deganda, eng avvalo, notiqlik mahoratining yuksak darajasi, notiqlikning sifat xususiyati, jonli so'zni mohirlik bilan egallash tushuniladi. Qolaversa, notiqlik - bu tinglovchilarga kerakli ta'sir ko'rsatish uchun nutqni qurish va omma oldida aytish san'ati².

¹ Орипов К., Обидова М. Ифодали ўқиш Т: Ўқитувчи 1994.

² Жумаев Н. Истиқлол ва она тилимиз. Тошкент: "Шарқ". 1998.

Notiqlikning xuddi shunday talqini qadimgi davrlarda ham qabul qilingan. Masalan, Aristotel ritorikani “Har qanday mavzu bo‘yicha ishontirishning mumkin bo‘lgan usullarini topish qobiliyati”³ deb ta’riflagan. Kaykovus esa notiqlik haqida o‘z asarlarida fikr bildirib, “Barcha qobiliyatlar ichida eng yaxshisi nutq qobiliyatidir”,⁴ deganda haq edi va buni biz globallashuv davrida aniq tushunib turibmiz.

Notiqlik haqida gap ketar ekan biz G‘arb olimlarining fikrlarini ham eslab o‘tsak. Jumladan, Blez Paskal shunday deb yozgan edi: “Notiqlik - bu fikrning go‘zal tasviridir, agar so‘zlovchi fikrni ifodalab, unga bir nechta satrlar qo‘shsa, u portret emas, balki rasm yaratadi”⁵.

Lomonosov o‘zining “Notiqlik bo‘yicha qisqacha qo‘llanma” asarida shunday yozadi: “Notiqlik - har qanday masala yuzasidan notiq gapirish va shu orqali boshqalarni bu haqda o‘z fikriga moyil qilish san’atidir”⁶.

M.Speranskiy “Oliy notiqlik qoidalari” asarida “Notiqlik qalblarni larzaga soladigan, ularga ehtirolarni to‘kish, ularga o‘z tushunchalarining qiyofasini yetkazish in’omidir”⁷ deb ta’kidlaydi.

Notiqlik tarixan shakllangan notiqlik fani va notiqlik asoslarini belgilab beruvchi akademik fan deb ham ataladi. Tizimli o‘qitishning predmeti sifatida notiqlik boshqa filologiya fanlaridan oldin rivojlangan. Gramatika, poetika, leksikografiya, matnshunoslik, adabiyot tarixi, stilistika ritorikadan kechroq vujudga kelgan va vaqt o‘tishi bilan ritorikani o‘rganish uchun yordamchi yoki tayyorgarlik predmeti sifatida rivojlangan⁸.

Notiqlik - she’r yoki dramaturgiya kabi og‘zaki ijodning bir turi hisoblansada ma’ruzachidan tinglovchilarga uzatiladigan yuqori emotsionallik, bitta va ko‘p tinglovchilarga ta’sir o‘tkazish qobiliyati, san’at asaridek harakat qiladigan nutq, ijro go‘zalligini tushunamiz.

Notiqlik - ommaviy nutqning murakkab intellektual va hissiy ijodi, inson faoliyatining alohida turi ham hisoblanadi. Haqiqiy notiqni ilhom, tasavvur va

³ Фазлиддин Абдуразақов. (2022). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯНИ ШАКЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. *Е Конференц-зона*, 110–115. Получено с <http://www.econferencezone.org/index.php/ecz/article/view/1640>.

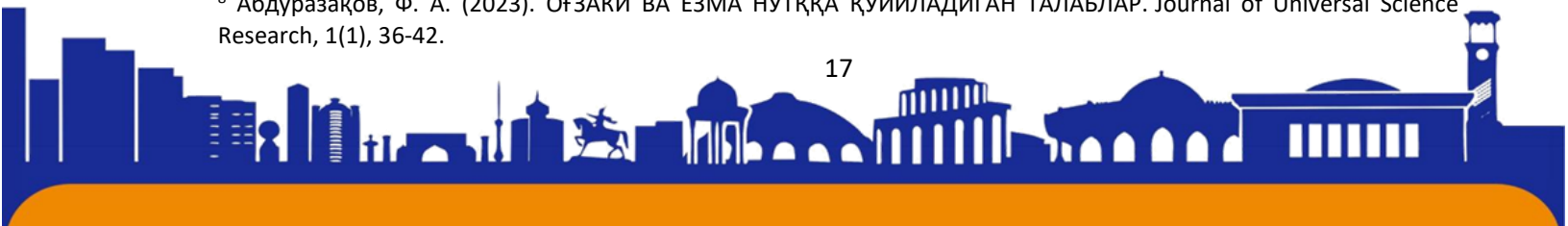
⁴ Кайкавус. Қобуснома (нашрга тайёрловчилар С.Долимов, У.Долимовлар) Т: “Истиқлол” ноширлик маркази. 1994.

⁵ Орипов К., Обидова М. Ифодали ўқиш Т: Ўқитувчи 1994.

⁶ Махмудов Н. Ўқитувчи нутқ маданияти. Т: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009

⁷ Сперанский М. Олий нотиқлик қоидалари. М., 1995.

⁸ Абдуразақов, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Journal of Universal Science Research*, 1(1), 36-42.

fantaziyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Tinglovchilarni ilhomlantirish uchun esa estetik tamoyillar hissiyotlarga singdirilishi kerak. **Masalan:** kiyimda go'zal ko'rinish, so'zning ohangdorligi va ohangdorligi, tovushlar va umuman nutqida, qalblarni hayajonga solish va boshqalar ushbu qatoriga kiradi.

Badiiy o'qish va ommaviy nutq mahorati qonunlariga, jumladan undovlar, imo-ishoralalar, mimikalar, pantomima va boshqalarga muvofiq quriladi. Va, albatta, nutq texnikasi qonunlariga ham. Badiiy o'qish va notqlik bir-birini to'ldiradi. Aynan shu jihat orqali o'qituvchilar ma'ruzachilarga aylanadi.

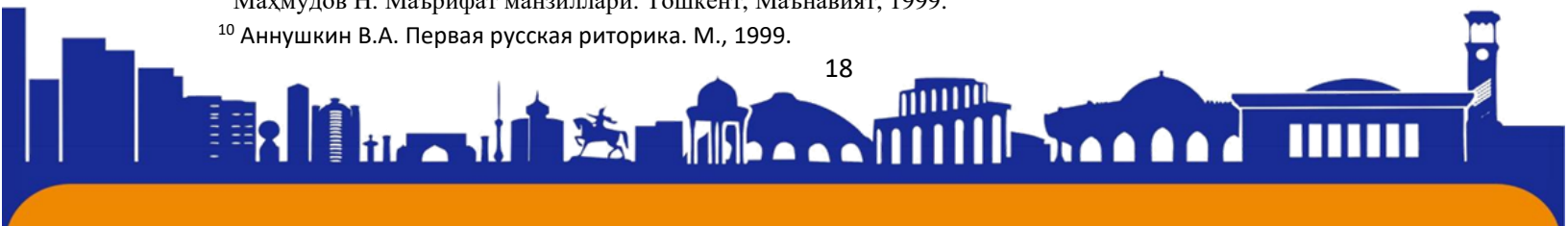
Notqlik nutqini boshqa nutq turlaridan ajratib turadigan bir qancha asosiy sifatlar mavjud⁹. Ma'ruzachi odamlarga notiq nutqi bilan murojaat qiladi. Bunday nutq har doim tashviqot xarakteriga ega. Buning uchun pedagog o'z nutqining mavzusidan ilhomlanib, unga o'z talabalari uchun zarur va foydali deb hisoblagan predmetlarni kiritishi kerak.

Notqlik nutqi keng ommaga qaratilgan, nutq mutaxassisi (notiq) tomonidan aytiladigan va tinglovchilarning xulq-atvorini, uning qarashlarini, e'tiqodini, kayfiyatini va hokazolarni o'zgartirishga qaratilgan ta'sirchan, ishonitiruvchi nutq deb ataladi. Ushbu qoida barcha pedagoglarga ham tegishli. Boisi talabalarning xulq-atvorini o'zgartirish uning hayotining turli jabhalariga taalluqli bo'lishi mumkin. Ishontirish qobiliyati har doim jamiyat tomonidan qadrlangan. Ishontirishda esa pedagogning avvaldan tayyorlangan so'z boyligi muhim sanaladi va bunda pedagogning monologi qiymatga ega¹⁰. (**Eslang**, italiyalik aktyorning yuzgacha sanashini bugun zal birga sanaganini va hech qachon yuz soniga yetib kelishni hoxlashmaganligini).

Barchamizga ma'lumki, pedagogning ma'ruza jarayonida uning ichki holati yuz ifodalarida, mimikalarda, tashqi ko'rinishning tabiatida, turishida, turishida, tana harakatlarida aks etadi. Bunday ma'lumotlar talabalar tomonidan ongsiz darajada o'qiladi. Bundan kelib chiqadiki, birinchi so'z aytilgunga qadar ham nutqingiz muvaffaqiyatsiz bo'lishi mumkin. Shunday qilib nutqqa tayyorgarlik ko'rayotganingizda, mavzuning ishonchli asosli rivojlanishi, uning yaxshi ma'lumot bilan ta'minlanishi haqida g'amxo'rlik qilishingiz kerak. Nutqning nutq dizayni tinglovchilar bilan doimiy aloqani ta'minlashi va tarkibni tez va ishonchli o'zlashtirishga hissa qo'shishi kerak.

⁹ Махмудов Н. Маърифат манзиллари. Тошкент, Маънавият, 1999.

¹⁰ Аннушкин В.А. Первая русская риторика. М., 1999.

Nutqning mantiqiy tomonlari ancha chuqur o'rganilgan va rivojlangan bo'lib, ular bilan maxsus adabiyotlarda tanishish mumkin. Ma'ruza paytida yodda tutish va yodda tutish kerak bo'lgan ba'zi amaliy maslahatlar:

✚ Nutqingizda izchil bo'ling. Oldingisini tugatmaguningizcha, nutqning keyingi bandiga o'tmang. Aytilmagan narsaga qayta-qayta qaytish juda noqulay taassurot qoldiradi.

✚ Nutqingizni oxirigacha shaxsiy va ikkinchi darajali qoldirib, eng muhim qoidalardan boshlang.

✚ Taqdimotingizda kerak bo'lmagan va ularsiz qila oladigan narsalarga vaqt sarflamang.

✚ O'zingizni takrorlamang. Agar aytilganlarni takrorlash zarur deb hisoblasangiz, uni alohida ayting. Bu qasddan takrorlash ekanligini aniq ayting.

✚ Muhokama qilinayotgan masaladan uzoqlashmang. Masalaning mohiyati uchun ahamiyati kam bo'lgan begona muammolar, faktlar, ma'lumotlar, misollar va hokazolar bilan chalg'imaslik.

✚ Taqdimot oxirida aytilganlarni umumlashtiring va xulosa chiqaring.

Shuni yodda tutish kerakki, nutq mantig'i nutqqa ta'sir qilish, ishontirishda qo'llaniladigan argumentatsiya tizimi deb ataladigan umumiyroq texnik tizimning ajralmas qismidir.

Ma'ruzachining tinglovchilarga munosabati mutlaqo samimiy va professional bo'lishi kerak. Yaxshi niyat og'zaki xatti-harakatlarning turli xil ko'rinishlarida tajovuzkorlik (ta'birlar, tahdidlar, haqoratlar) va demagogiya (yolg'on) kabi shakllarining mumkin emasligini anglatadi.

Notiqning nutqi uning kasbiy faoliyati bo'lib, u o'z his-tuyg'ularini, his-tuyg'ularini va munosabatlarini unga bo'ysundirib, ishning manfaatlaridan kelib chiqishi kerak.

Nutq yanada ishonchli, jozibali bo'lishi tinglovchilar bilan yaqinroq aloqa o'rnatishga yordam beradi¹¹. Bu ko'p jihatdan vizual va ekspressiv vositalarning talabalarning his-tuyg'ulari va hissiyotlari olamiga murojaat qilishi bilan bog'liq. Mojaroli vaziyatda tarozi ko'pincha tomoshabinlarning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini egallashga muvaffaq bo'lgan kishi foydasiga aylanadi. Shu o'rinda nutq madaniyati va notiqlik o'rtasidagi ba'zi o'xshashliklarni qiyoslasak.

¹¹ Жуманиёзов Р., Салимов С. Ғоявий тарбияда нотиклик санъати. Тошкент, 2002.

Nutq madaniyati va notiqliklar o'rtasida ba'zi o'xshashliklar:

- ✓ Nutq madaniyati keng ma'noda abadiy til bilan bog'liq. Notiqlik san'ati esa so'zga chuchanlik, jozibali ovoz va boshqalar.
- ✓ Notiqlik - bu nutqning og'zaki shaklidir. Notiqlik san'ati - og'zaki nutq san'atidir.
- ✓ Nutq madaniyati - sohaning maqsadi, barchaning orzusi, butun xalqning nutqini madaniylashtiradi.
- ✓ Notiqlik aniq bir shaxs.
- ✓ Notiqlik va notiqlik san'ati haqidagi fan ancha qadimiy tarixga ega, nutq madaniyati ilmiy muammo va ilmiy soha sifati hali yosh va yangidir.

Til va nutq esa quyidagicha qiyoslanadi:

1. Til aloqa material, nutq aloqa shaklidir.
2. Tilni xalq yaratadi, nutqni esa har bir shaxs yaratadi.
3. Tilning hayoti uzoq xalq hayoti bilan bog'liqdir; nutqning hayoti esa qisqa bo'lib, u aytilgan paytdagina mavjuddir.
4. Ayrim shaxsning ayni zamonda bir nechta tili bilishi mumkin, chunki u vaqt va o'rin bilan bevosita bog'lanmagan. Ayrim shaxsning nutqi ayni zamonda faqat bitta bo'ladi, chunki u ma'lum vaqtda va ma'lum o'rinda yuz beradi.
5. Tilning hajmi noaniqdir; nutqning hajmi esa aniq: nutq monolog, dialog, polilog, deklamatsiya hamda ayrim tekst va kitob shaklida bo'lishi mumkin. Nutq maxsus belgilangan tartibda o'zining hajmi bilan notiqqa havola etiladi.
6. Til – turg'un statik hodisa, nutq esa harakatda bo'luvchi, dinamik hodisadir. Notiq auditoriya oldida samarali natija olishlari uchun quyidagi fikrlar bilan tanishgan bo'lishi kerak:

1. Taqdimotga erta keling. Keyin siz mehmonlar bilan muloqot qilishingiz, aloqalarni o'rnatishingiz mumkin, bu esa keyinchalik tomoshabinlar bilan muloqot qilishda yordam beradi¹². Kechikkan ma'ruzachidan yomonroq narsa yo'q.

2. Tinglovchilarga eslab qoladigan narsalarni qoldiring. Eng yaxshisi - ma'ruza tezislari yoki taqdimotli fleshka. **Birinchidan**, mehmonlar sizning so'zlaringizni tasdiqlaydi va bu ishonchni oshiradi. **Ikkinchidan** esa, odamlar ma'lumotni allaqachon o'ziga xos narsa sifatida qabul qilishadi.

¹² Абдуразақов, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. Журнал универсальных научных исследований, 1 (1), 36-42.

3. Ashyoviy dalillardan foydalaning. Agar biror narsa haqida gapirayotgan bo'lsangiz va bu narsani zalga olib kelib, ko'rsatishingiz mumkin bo'lsa, uni olib kelishni unutmang. Bu so'zlovchining so'zlarining ishonarliligini oshiradi.

4. Sizga kerak bo'lgandan ko'ra ko'proq vaqt sarflashni so'rang va uni va'da qilinganidan oldinroq tugatish.

5. Bilganingizdan kamroq gapiring. Tarqatma materiallaringizga iloji boricha ko'proq narsalarni joylashtiring.

Eng muhimi, so'z va ma'no tushunchalarini tushunish va yo'naltirish uchun ko'p adabiyot, badiiy, ilmiy, she'riyat, nasr o'qish, lug'atlarga murojaat qilish zarur. Faylasuflar va boshqa ma'rifatparvarlarning ilmiy asarlarini o'qish ham foydali bo'ladi. O'zingizni shunday bilim yuki bilan to'ldirganingizdan so'ng, siz, albatta, eng yaxshi nutqni va zo'r ma'ruzachi rolini bajarasiz!¹³

Xulosa

Nutqning tuzilishini tahlil qilib, shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, yaxshi va samarali ijro ritm va intonatsiya nuqtai nazaridan va axloqiy jihatdan butun bir ijrodir. Ammo notiqlik nutqini qurish qoidalarini bilmasdan, talaba (tinglovchi)larga ta'sir qilish samaradorligi tezda pasayib boradi. Shuningdek, nutqingizni malakali, to'g'ri va professional tarzda qurishga yordam beradigan leksik va sintaktik xususiyatlarni ham unutmang kerak.

Shunday qilib, nutqqa tayyorgarlik ko'rayotganda, mavzuning ishonchli, asosli rivojlanishi, uning yaxshi ma'lumot bilan ta'minlanishi haqida g'amxo'rlik qilish kerak. Nutqning nutq dizayni talabalar bilan doimiy aloqani ta'minlashi va tarkibni tez va ishonchli o'zlashtirishga hissa qo'shishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi
2. Oripov K., Obidova M. Ifodali o'qish. T: O'qituvchi 1994.
3. Jumayev N. Istiqlol va ona tilimiz. Toshkent: "Sharq". 1998.
4. Kaykavus. Qobusnoma (nashrga tayyorlovchilar S.Dolimov, U.Dolimovlar) T: "Istiqlol" nashriyat markazi. 1994.

¹³ Фазлиддин Абдунабиевич Абдуразақов. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Журнал универсальных научных исследований*, 1 (1), 36–42. Получено <http://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/11>.

5. Maxmudov N. O'qituvchi nutq madaniyati. T: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2009.
6. Mahmudov N. Ma'rifat manzillari. Toshkent, Ma'naviyat, 1999.
7. Jumaniyozov R., Salimov S. G'oyaviy tarbiyada notiqlik san'ati. Toshkent, 2002.
8. Nojin E.A. Og'zaki taqdimot mahorati. M., 1989.
9. Speranskiy M. Oliy notiqlik qoidalari. M., 1995.
10. Annushkin V.A. Pervaya russkaya ritorika. M., 1999.
11. N. N. Donayeva, & F. A. Normurodova (2021). O'QUVCHILARDA MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. Academic research in educational sciences, 2 (NUU Conference 1), 214-216.
12. Donayeva, NNT (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'QUVCHI YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Talabalar gazetasi*, (22-8), 65-66.
13. Baxriddin o'g'li, F. O., Abdunabiyevich, F. A., & Norbo'Tayevna, N. D. (2022). IMPROVING VOCATIONAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY DEVELOPING PRIMARY MECHANISMS OF NATIONAL CRAFTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 577-580.
14. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.
15. Abdunabievich, F. A., Ugli, F. O. B., & Norbutaevna, N. D. (2022). TYPES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES THAT CORRESPOND TO THE SPECIFICS OF MORAL AND AESTHETIC EDUCATION AND TEACHING OF STUDENTS.
16. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.
17. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.
18. Абдуразаков, Ф. (2022, October). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. In *E Conference Zone* (pp. 110- 115).

19. Абдуразақов, Ф. (2022). ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА УҚУВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Conferencea*, 78-84.33

20. Чарыев, И., & Абдуразақов, Ф. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Энигма*, (32), 86-93.

21. Abdurazakov, F. (2022). SPEAKING SKILLS FORMATION MECHANISMS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 91-100.

22. Абдуразақов, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Journal of Universal Science Research*, 1(1), 36-42.

23. Xudayqulov, X., & Abdurazaqov, F. (2022). ЁШЛАР ОРАСИДА НУТҚ МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B7), 815-821.

24. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Абдуразақов Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 86.

25. Baxriddin o'g'li, F. O., Abdunabiyevich, F. A., & Norbo' Tayevna, N. D. (2022). IMPROVING VOCATIONAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY DEVELOPING PRIMARY MECHANISMS OF NATIONAL CRAFTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 577-580

26. Чарыев, И., & Одинабобоев, Ф. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Энигма*, (32), 93-99.

